

Pedagogická psychologie

Jaro 2009

Mgr. Mojmír Snopek, katedra podnikového
hospodářství ESF, katedra psychologie
PedF, FSS MU Brno

snopek@fss.muni.cz

mob: 604 441 091

Obsah kurzu

- **Osnova**

- Předmět a vývoj pedagogické psychologie. Struktura pedagogické psychologie. Vztah k ostatním disciplínám.
- Pojem, druhy, formy a psychologické teorie učení. Proces a psychologické zákony učení.
- Senzomotorické učení. Osvojování vědomostí. Intelektové učení a tvořivost.
- Psychologické zvláštnosti učení dospělých.
- Psychologická podstata výchovy . Psychologické prostředky výchovy. Způsoby výchovy.
- Osobnost pedagoga a jeho diagnostická činnost.
- Psychologické příčiny školních neúspěchů a maladaptivního chování dětí a mládeže.

- **Literatura (základní)**

- Kohoutek, Rudolf. *Základy pedagogické psychologie* [Kohoutek, 1996]. Brno : Cerm, 1996. 184 s.
- Kohoutek, Rudolf. *Psychologie výchovy a vzdělávání*. Brno : Vysoká škola Karla Engliš, a.s., 2003. 117 s.
- Čáp, Jan - Mareš, Jiří. *Psychologie pro učitele*. Vyd. 1. Praha : Portál, 2001. 655 s.
- Fontana, David. *Psychologie ve školní praxi : Psychology for teachers (Orig.)*. Transl. by Karel Balcar. Vyd. 1. Praha : Portál, 1997. 383 s.

Další literatura

- **Literatura (doporučená)**
  - **Kohoutek, Rudolf.** *Základy užití psychologie.* Brno: Akademické nakladatelství Cerm, 2002.
  - **Dařílek, Pavel - Kusák, Pavel.** *Pedagogická psychologie.* Č. A. 1. vyd. Olomouc : Vydavatelství Univerzity Palackého, 1998. 234 s.
  - **Dařílek, Pavel - Kusák, Pavel.** *Pedagogická psychologie.* Č. B. 1. vyd. Olomouc : Vydavatelství Univerzity Palackého, 1998. 150 s.
  - **Ďurič, Ladislav, Bratská, Mária a kol.** *Pedagogická psychológia. Terminologický a výkladový slovník,* SPN, Bratislava 1997.
  - **Mareš, Jiří, Křivohlavý, Jaro.** *Komunikace ve škole.* Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 1995. 210 s.
  - **Koudelková, Anna.** *Psychologické otázky delikvence.* 1. vyd. Praha : Victoria Publishing, 1995. 114 s.
  - **Říčan, Pavel.** *Agresivita a šikana mezi dětmi : jak dát dětem ve škole pocit bezpečí.* Vyd. 1. Praha : Portál, 1995. 95 s.

Další literatura

Helus, Zdeněk, Hrabal, Vladimír ml., Kulič, Václav - Mareš, Jiří. *Psychologie školní úspěšnosti žáků*. 1. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1979. 263 s.

Kerrová, Susan. *Dítě se speciálními potřebami*. Praha: Portál, 1997, 168 s.

Mareš, Jiří . *Styly učení žáků a studentů*. Vyd. 1. Praha : Portál, 1998. 239 s.

Pokorná, Věra. *Teorie, diagnostika a náprava specifických poruch učení*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1997. 310 s.

Vágnerová, Marie. *Školní poradenská psychologie pro pedagogy*. Vyd. 1. V Praze : Karolinum, 2005. 430 s.

Matějček, Zdeněk. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Praha: Portál, 1996, 146. s.

Kulič, Václav. *Psychologie řízeného učení*. 1. vyd. Praha : Academia, 1992. 187 s.

Dacey, Lennon *Kreativita*. Praha : Grada, 2000.

O'Dellová, Nancy E., Cooková, Patricia A. *Neposedné dítě: Jak pomoci hyperaktivním dětem*. Praha: Grada, 1999, 140 s.

Požadavky ke zkoušce

- **Aktivní účast na přednáškách**
- **Vypracování seminární práce** na zadané téma a její prezentace (aplikace pedagogicko-psychologických poznatků na základě vlastní zkušenosti). Rozsah 2-3 normostrany
- **Forma zkoušky:** písemná, na základě sylabu a učebního materiálu v IS, zátěž v rozsahu dvou základních knih (Kohoutek, Čáp, Mareš-od str. 247), termín po domluvě
- **Konzultační hodiny:** po domluvě emailem (snopek@fss.muni.cz)

Historie a vývoj pedagogické psychologie

Pedagogická psychologie je vědní disciplínou relativně mladou. Její postavení a pojetí se v průběhu vývoje psychologických věd měnilo až do dnešní podoby. Mnohé myšlenky, které jsou dodnes pedagogickou psychologií zastávány, mají svůj původ mnohem starší. Z počátku novověku se jednalo o zásady např. J. A. Komenského: požadavek názornosti, postupu od jednoduchého ke složitému apod.

Historie a vývoj pedagogické psychologie

1) PEDAGOGICKÁ PSYCHOLOGIE JE APLIKACÍ POZNATKŮ OBECNÉ PSYCHOLOGIE na pedagog. teorii a výchovně-vyučovací praxi

- Představa, že psychologie vytvoří obraz duševního života člověka a pedagog tyto poznatky aplikuje při výchově a vzdělávání.
- Toto vývojové období příbuzných disciplín bylo podmíněno novým paradigmatem společenských věd na konci min. stol. a poč. 20. stol. Tyto vědy (především sociologie) doposud vytvářely makrosociální obří teorie o státu a společnosti, ale jejich konkrétní užitek pro společnost byl relativně malý.
- Psychologii bylo vyčítáno, že její poznatky vychází především z introspektivního poznání jedince, jež je subjektivistické. Oběma vědám byl vytýkán spekulativní (a nemoderní) charakter. Vzorem se staly přírodní vědy a jejich způsob získávání poznatků, tj. prostřednictvím experimentu. Metoda experimentu přesunula v sociologii pozornost na konkrétního jedince a výsledky získané z experimentu měly být vztaženy na zbytek společnosti. V psychologii přestala být věnována pozornost těm aspektům osobnosti, které nebylo možné uchopit empiricky. Důraz byl přesunut na vnější projevy, které lze uchopit měřením a kvantifikovat.

Historie a vývoj pedagogické psychologie

- Experimentování bylo prováděno na lidech i na zvířatech (velmi často také na samotných experimentátorech). Pozornost experimentátorů byla zaměřována především na:
- Vnímání, paměťové schopnosti člověka (učení se básním a potom bezsmyslným textům), intelligence (tehdy vznikly první IQ-testy i samotný pojem IQ, 1905)
- Pedagogická psychologie nebyla tehdy vědou, ale spíše popularizací psychologických poznatků, které učitelé potřebovali ve své praxi.
- Přínos tohoto přístupu byl ten, že učitelé začali věnovat pozornost základním zákonitostem psychiky, zjistili, že psychologické poznatky jsou pro jejich práci přínosné.
- Negativa tohoto přístupu: laboratorní podmínky pokusů však byly těžko přenositelné do školní třídy, výzkumy nepřihlížely na obsah učiva a na celkový kontext žáky, třídy. Negativa nakonec vedla k tomu, že tento postoj padl

Historie a vývoj pedagogické psychologie

AD1)

- 2. pol. 19. stol (osamostatnění psych. od filosofie)
- *PESTALOZZI* – aby pedagogové vyučovali psychologickým poznatkům
- *HERBART* (t. učení, spojování představ), prohlásil psychologii a etiku za 2 hlavní součásti pedagogiky = cesta (psychologie) a cíl (etika),
- *BAIN* – výchova je pěstováním duševního života, který usměrňuje psychologie

Historie a vývoj pedagogické psychologie

- **MÜNSTERBERG** – kniha „*Základy psychologie*“ – ve které je řešen vztah psychologie a pedagogiky.
- **LEHMANN** – stejně jako Münsterberg upozorňuje na nebezpečí psychologizace pedagogiky, první počátky učebnice pedagogické psychologie ⇒ první učebnice 1884 - MAYER
- Časopis „*Pedagogische psychology*“
- **J. ŠÚSTIL** - 1. učebnice v Čechách (1930)
- **F. JIRÁNEK** - upozorňuje na aplikaci poznatků z laboratorních podmínek ⇒ nevhodné, nemohou být užitečné při vyučování

Historie a vývoj pedagogické psychologie

2) PEDAGOGICKÁ PSYCHOLOGIE JE APLIKACE POZNATKŮ VÝVOJOVÉ PSYCH. na pedagogickou praxi – zač. 20. stol.

- Jedná se o reakci na předchozí neúspěchy s přímou aplikací poznatků obecné psychologie na pedagogiku.
- Centrem zájmu se stává **vývoj dítěte** a jeho vlastní aktivita (**PIAGET**)
- **CLAPAREDE** – propagátor aplikace vývojové psych. na pedagogiku ⇒ základy psychopedagogiky jako samostatné disciplíny. Claparede začíná nastiňovat budoucí vývoj samostatné disciplíny. V této době probíhal boj o to, zda je pro pedagoga znalost psychologie užitečná či škodlivá. Např. na konferenci v USA r. 1893 se proti těmto poznatkům postavil německý profesor Münsterberg: "*... dosud učitelé z psychologických poznatků věděli minimum a přece plnili dobře své poslání...*" Považoval však také za zhýralost fakt, že by se děti měly stát předmětem experimentů, ale "*...mají být objekty lásky, vůle a povinnosti ...*", Claparede hájí význam poznatků psychologie pro učitele tím, že naše instinkty, jak vychovávat jsou hluché, je tedy nutno vytvořit vědu.

Historie a vývoj pedagogické psychologie

- Z hnutí kladoucích hlavní důraz na výzkum dítěte vznikl nový pedagogický směr - vzniká hnutí Výzkum dítěte
⇒ heslo: poznat dítě komplexně ⇒ propaguje **E. KEYOVÁ** = pedocentristka
↳ tento názor se ukázal jako psychologizující
- **G.S. HALL** – zakladatel pedopsychologie a pedologie (nauka o dítěti)
- 1887 – *American Journal of psychology*
- 1893 – Národní pedagogické sdružení pro studium dítěte
- **BREYER** – „*Duše dítěte*“
- Nakonec i zde se objevilo hodně negativ - psychologii se cíle pedagogiky a její konkrétní plány poněkud rozmlžily

Historie a vývoj pedagogické psychologie

3) ÚSILÍ NAHRADIT PEDAGOGIKU PEDAGOGICKOU PSYCHOLOGIÍ

Někteří teoretici považovali pedagogiku za užitou psychologii. Vliv psychologizujících směrů tohoto druhu vedl k extrémnímu důrazu na spontánní činnost dětí; dítě si má určovat vlastní vývoj (srov. vliv filozofie J. J. Rousseaua, jeho spis Emil); propagována byla tzv. **svobodná výchova nebo volná škola** - pro ni bylo typické odmítání jakéhokoli násilného zasahování do vývoje dítěte zvenčí, naopak má se posilovat dětská zvědavost; blízkým pedagogickým proudem tomuto pojetí je experimentální pedagogika, **NEUMANN** – zakladatel **experimentální pedagogiky**

- Více psychologie než pedagogiky ⇒ **psychopedagogika a psychodidaktika**
- Rozvoj **dynamické pedagogiky** – hl. činitelem vývoj dítěte + přihlédnutí k prostředí, pedagogika přejímá od psychologie i různé testy

Vliv celostní psychologie ⇒ změna didaktiky čtení, psaní atd. na základní škole ⇒ globální vyučovací metoda (čtení celých slov)

- **PŘÍHODA** – „Metoda počátečního čtení“

Historie a vývoj pedagogické psychologie

Vliv hlubinné psychologie (PSYCHOANALÝZY):

- vychází z Freudovy teorie osobnosti ⇒ **pedagogický naturalismus** = svět dítěte plný konfliktů (vs. **nová výchova** = svět dítěte jasný, bez potíží, oproti dospělým)
- **S. FREUD** varuje před nekritickou aplikací psychoanalýzy na pedagogiku a výchovu. Jeho vliv na ped. hlavně v tom, že vidí pramen potíží dospělých jedinců v jejich dětství ⇒ důležitost výchovy od samého začátku a podnět k sexuální výchově
- 1926 časopis „*Psychoanalytická pedagogika*“
- **ANNA FREUDOVÁ** – aplikuje F. teorii na pedagogiku ⇒ přednášky ⇒ kniha „*Pudový život dítěte*“ a „*Úvod do psychoanalytické pedagogiky*“. Doporučuje 3 stupně při aplikaci poznatků:
  - 1) pečlivé studium F. prací, 2) hlubší pochopení (problémům dětí) = podrobit se psychoan. u zkušeného analytika, 3) konzultace problémů s žáky s psychoan. odborníky
- problém ped.psych: konflikt mezi uspokojením potřeb dítěte a výchovou, která toto omezuje ⇒ A.F. doporučuje kompromis mezi nevázanou volností a přílišným omezováním

Historie a vývoj pedagogické psychologie

- **A. ADLER** (individuální psychologie) – vztah jedince v jeho společenském prostoru; zastával se slabých a utlačovaných ⇒ nebezpečí vzniku komplexu méněcennosti (vynucená podřízenost v dětství) ⇒ výchova by měla předcházet vzniku pocitů méněcennosti – např. chválit i za malé věci, tj. **pozitivní výchova**
- ⇒ výchovné poradny (první v Rakousku) – průkopníci Adlerovi žáci: **KÜNHEL, SEIT**
- 1929 – „*Individuální psychologie ve škole*“, „*Výchova dětí*“
- **E. DREIKURSOVÁ** – vliv na léčebnou pedagogiku, rady jak předcházet náročným situacím v pedagog. ⇒ navodila odbourávání autoritativního stylu výchovy v pedagogice.

Historie a vývoj pedagogické psychologie

4) PEDAGOGICKÁ PSYCHOLOGIE JE SOUČÁSTÍ SYSTÉMU PEDAGOGICKÝCH VĚD

Psychologie je zde pomocnou vědou pro pedagogiku. Psychologie se však pochopitelně ukázala jako mnohem širší. Toto pojetí bylo u nás zřejmé i v předrevolučním období, kdy byly např. psychologům udělovány vědecké tituly nikoli z psychologie, ale z pedagogiky, pouze do závorky se mohlo uvést upřesnění, že se jedná o psychologii

- kořeny vzniku: z potřeby používání své metodiky
- poukazují na nesprávné spojení psych. a pedagogiky (**KOVÁČ**)

Předmět pedagogické psychologie

1. Užší pojetí pedagogické psych:

- *zabývá se zkoumáním změn v psychice jedince (osobnosti) vlivem výchovy, vzdělávání a vyučování*

2. Širší pojetí pedagogické psych:

- *zkoumání celého souboru psychologických zákonitostí výchovy a vzdělávání (s přihlédnutím k věkovým a individuálním zvláštnostem člověka)*

3. Další definice:

- *zkoumá psychologické zákonitosti vzdělávacího procesu ve školním a mimoškolním prostředí → zabývá se tedy procesem výchovy v nejširším smyslu slova, tj. jak ve škole, tak např. v rodině apod.*

Předmět pedagogické psychologie

STRUKTURA A SYSTÉM PEDAGOGICKÉ Ψ

- 2 základní části:
- ----> *obecné otázky*
- ----> *speciální otázky*
- 1. *Ψ výchovy a sebevýchovy*
- 2. *Ψ vyučování a vzdělávání*
- 3. *Ψ léčebná a spec. pedagogika*

Vztah pedagogické psychologie k jiným disciplínám

A. Vztah Pedagogické Ψ k Psychologii:

- patří do aplikované oblasti
- patří do speciálních disciplín
- DNES: speciální disciplína, hraniční věda mezi psychologií a pedagogikou
- Pedagogická Ψ čerpá z poznatků obecné psychologie (teoretická východiska), vývojové psychologie, psychologie osobnosti, sociální psychologie apod.

B. Vztah Pedagogické Ψ k Pedagogice:

- pedagogika se zabývá primárně zkoumáním efektivity vyučovacího procesu a výchovy s ohledem k cílům výchovy a vyučování, kdežto pedagogická Ψ se zabývá tím, jak výchova a vyučování působí na psychiku a osobnost člověka

C. Vztah Pedagogické Ψ k Sociologii:

- sociologie je zaměřena na výchovu jako společenský jev a na školní třídu jako společenskou skupinu, kdežto ped. Ψ se zaměřuje na psychiku konkrétního žáka formovanou skupinami i jedinci ve výchovně-vzdělávacím procesu, tj. ve škole a rodině

Vztah pedagogické psychologie k jiným disciplínám

D. Vztah Pedagogické Ψ k jiným disciplínám (příbuzné disciplíny):

- 1) **školní Ψ** = řeší aktuální otázky a problémy týkající se učitelů, školy, žáků a rodičů
  - Ján HVOZDÍK – koncepce školní Ψ „*Základy školské psychologie*“
  - Asociace školní psychologie
  - **U NÁS:** psychologové ve školách nebyli – jen v pedagog.-psych. poradnách
    - ↳ jako samostatná disciplína se začíná rozvíjet až v posledním desetiletí
  - 2) **poradenská Ψ** = individuální práce se žáky a rodiči
  - 3) **učitelská Ψ** = základy psychologických poznatků pro práci učitelů
  - ad 1 a 2 – v různých dobách a zemích se vymezovaly různě

Užití psychologie v praxi (Dařílek, Kusák)

- Psychologie pomáhá učiteli porozumět procesu a průběhu učení (porozumět principům, které učení umožňují: aby dítě učení pochopilo, aby si je osvojilo a zapamatovalo). Pedagogická psychologie tyto principy a podmínky k učení popisuje a zároveň také hledá cesty, jak učení usnadnit. Hledá optimální způsoby, jak rozvíjet vhodné morální postoje žáka, jak podpořit jeho osobnostní rozvoj, tvořivé myšlení, samostatnost, jak vnější regulaci (odměny a tresty) učení žáka převést na jeho seberegulaci, která by měla být cílem, apod. Pedagogická psychologie hledá způsoby, jak zvýšit motivaci žáka k učení.

Užití psychologie v praxi (Dařílek, Kusák)

- Psychologie se snaží o porozumění žákovi, s ohledem na kontext celé učební situace - Jedná se o přiblížení porozumění prostředí školy a situace žáka v ní. Pedagogická psychologie poukazuje na fakt, že škola je svou podstatou pro dítě potenciálním (ale většinou také skutečným) stresujícím prostředím (školní zátěž). Stres ovšem mnohé funkce učení inhibuje.

Užití psychologie v praxi

- Další proměnnou, která výukový a výchovný proces ovlivňuje, je věk žáka (jinak se chová např. v konfliktních situacích s učitelem dospívající, jinak žák v první třídě, který vidí v p. učitelce maminku),
Roli zde dále hrají především sociální zázemí žáka, jeho pozice ve třídě, eventuálně nemoc aj., které učitel musí znát, pokud má pomoci žákovi s jeho případnou školní neúspěšností.

Užití psychologie v praxi

- Pedagogická a sociální psychologie zprostředkovává informace o vlastnostech a mechanismech školní třídy jako skupiny, která ovlivňuje nejen atmosféru ve třídě, ale také často i školní úspěšnost jejích členů a osobnostní rozvoj žáků. Sleduje proces vývoje třídy jakožto skupiny, zvyšování její koheze (což se projevuje také např. mizením žalování). Dalším tématem je třída jako skupina chlapců a dívek. I zde se vztahy ve třídě vyvíjí a mají své zákonitosti - od konce mladšího školního věku do prepuberty jsou tyto skupiny poměrně antagonistické a teprve s nástupem zrání a se vznikajícím zájmem o druhé pohlaví se situace značně mění. Mění se tím i sociální klima, třídy. Spolu s informacemi o vývojových změnách žáka i třídy by měla být v souladu také komunikace učitele s žáky a jeho přístup (a pochopitelně i styl výuky).

Užití psychologie v praxi

- Pedagogická psychologie se zabývá také hledáním metod a způsobů, jak zjistit a hodnotit znalosti žáka (písemné, ústní zkoušení) nebo jak hodnotit (a zda vůbec) jeho dovednosti a postoje apod. Zabývá se výhodami a nevýhodami klasifikace, jejími alternativami.
- Dalším úkolem této disciplíny je porozumět žákovi tj. jeho osobnosti - možnostem, jak poznat jeho názory a postoje. K tomu slouží různé metody poznávání: analýza produktů jeho činnosti, rozhovor s ním, pozorování jeho vnějších projevů, dotazník, výukový experiment. Patří sem také hledání způsobů zpětné komunikační vazby.

Užití psychologie v praxi

- Tématem pedagogické psychologie je také autodiagnostika učitele, jeho sebepercepce, hledání cest, jak eliminovat některé eventuální problémy, kterým jsou vystaveni učitelé i ostatní, kteří pracují v tzv. pomáhajících profesích (např. burn-out syndrom). Tyto problémy většinou také vstupují do učebního procesu a často jej ovlivňují negativním směrem.

Užití psychologie v praxi

- K nezbytné duševní hygieně učitele patří uvědomování vlastních pocitů, sympatií a antipatií k jednotlivým žákům; Toto uvědomění, i když se jedná o přiznání negativních pocitů, je důležité, protože v neuvědomované podobě ovlivňuje negativním směrem mnohem více než v podobě zpracované. Pokud si učitel uvědomí, že jej žák něčím rozčiluje, je dobré přemýšlet, jaký rys v jeho chování tento pocit vyvolává. Může jít např. o to, že vyrušuje, drze se usmívá, což vzbuzuje domněnku, že se vysmívá také učiteli. Na místě je potom popřemýšlet, zda tomu tak vskutku je nebo zda spíše nejde o představu či projekci samotného učitele (Může mu také připomínat někoho, s kým měl špatné zkušenosti apod. PSYCHOANALÝZA).

Užití psychologie v praxi

- Posledním velkým tématem je také zřetel ke speciálním potřebám dětí s výchovnými a výukovými potížemi, které potřebují adekvátní pozornost a péči ze strany učitele. Pedagogická psychologie se snaží spolu s psychologií a speciální pedagogickou o porozumění mechanismu vzniku těchto potíží a jejich nápravy.

Otázky, komentáře?

- Děkuji za pozornost!